

Т.М. Боголіб

академік АЕН України,
м. Переяслав-Хмельницький

МЕХАНІЗМИ ІНТЕГРАЦІЇ НАУКИ І ОСВІТИ ЯК ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ (РОСІЙСЬКИЙ ДОСВІД)

Актуальність проблеми. Сучасне суспільство соціологи й економісти називають постіндустріальним або інформаційним, а в останні роки — суспільством знань. Три ці терміни розглядаються або як синоніми, або як етапи розвитку одного і того ж феномену, під яким ми розуміємо тип соціального устрою, в якому головним культуруотворюючим центром стає виробництво, обробка і трансляція знання. Знання має суспільне значення, коли воно базується на нових наукових підходах, носить інноваційний характер.

У суспільстві, яке засноване на міцному фундаменті знань, вища освіта (особливо елітна) відіграє пріоритетну роль у розвитку окремих країн і світового співтовариства в цілому. Закономірно, що в такому суспільстві на перший план виходять люди, які володіють цим знанням, здатні застосувати його на практиці і створити нові знання, які можна успішно використати у національній економіці України. Серед освітніх структур суспільства особливо роль відіграють дослідницькі та провідні університети, які на заході зарекомендували себе як центри елітних знань, фундаментальних і прикладних досліджень, які забезпечують інноваційну складову національної економіки. Тому проблема визначення механізмів інтеграції науки і освіти як інноваційної складової національної економіки являється актуальною.

Ступінь дослідження проблеми. Проблема інтеграції науки і освіти через систему створення провідних та дослідницьких університетів практично недосліджена в Україні, частково цю проблему у своїх наукових дослідженнях відображають В. Кремень та С. Ніколаєнко, у Росії дана проблема більш глибоко досліджується у наукових працях У. Дежиної, Є. Водичева та А. Фурсенка. Для України цікавим буде існуючий досвід Росії, узагальнення якого склало основу нашого дослідження.

Постановка проблеми. У суспільстві, де лідирує економіка знань, особливо, якщо не центральну, то одну з головних ролей відіграє інтеграція освіти і науки, яка тісно пов'язана із виробництвом знань і підготовкою кадрів, які володіють високими технологіями, методологією високотехнологічної інформації, кадрів високої кваліфікації, новаторів, які відкривають нові горизонти перед людством, способом існування якого являється безперервний і швидкий розвиток, тоді старі знання швидко старіють, потрібно їх постійно оновлювати і переосмислювати, потрібні нові підходи, нові ідеї, нові узагальнені теорії. Тому організація дослідницьких і провідних університетів є кроком до вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Необхідність інтеграції науки і освіти була проголошена на ряду з іншими стратегічними завданнями стратегічного розвитку країни ще в кінці 80-х років ХХ століття, коли вже стало зрозуміло, що економічний механізм неефективний і потрібно провести якісь кардинальні зміни. Притому, і тоді ми виходили зі звичайного постулату, що вітчизняна наука сильна на багатьох напрямках, а наша освіта — «краща в світі». У «Концепції удосконалення управлінням науково-технічним прогресом в умовах радикальної економічної реформи» (1990) міститься ідея створення на базі відомих наукових центрів великих університетів і ВНЗ, а також наукових центрів на базі великих університетів [10]. Таким чином, з'явилася пропозиція про взаємооб'ємну «імплантацію» науки у ВНЗ і внесення компоненти освіти у число функцій наукових організацій. Більш того, в тій же Концепції згадується необхідність зміцнення «провідних вищих навчальних закладів країни», насамперед, за рахунок розширення при їх мережі спецшкіл.

Підготовка кадрів вищої кваліфікації і фінансування науки в університетах

	1995	2002	2009*
Кількість університетів, які виконують НДНKR	116	148	164
Кількість університетів, які мають аспірантури	96	108	115
Аспіранти, які проходять підготовку у ВНЗ, — у % від загальної кількості аспірантів	16982 48,8%	17169 50,4%	17716 52,2%
Випуск зі аспірантури у ВНЗ — у % до загального випуску аспірантів	3200 48,8%	3760 50,4%	4000 52,2%
Частка сектору вищої освіти у внутрішніх витратах на дослідження і розробки, %	28,3%	32,4%	36,6%

* план

**Джерела: Наукова і інноваційна діяльність в Україні. — К., 2004) [11].

Підтримка найсильніших ВНЗ відбувалася через поділ вищих навчальних закладів на університети, академії і інститути (Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту») [6; 9]. У Росії, наприклад, були прийняті і почали реалізовуватися державні цільові програми «Університети Росії» (початок 1992 рік) і «Інтеграція» (початок 1996 рік). У цих програмах у різні періоди часу модифікувалися назви, трохи змінювалися акценти, але в цілому вони були спрямовані на підвищення якості освіти, підготовку кадрів для науки, і в першу чергу для організації Російської Академії Наук.

В Україні було затверджено Положення «Про державний вищий навчальний заклад» (1996 р.) [14], Положення «Про освітньо-кваліфікаційні рівні, ступеневу освіту» (1998 р.) [15], розроблено Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.) [4]. З часом остання функція стала більш акцентованою через кадрову ситуацію в академічних організаціях, яка значно погіршилася. Як у ВНЗ України, так і у ВНЗ Росії підтримка науки тільки проголошувалась, а насправді все відбувалося на основі залишкового принципу, і фінансування на проведення досліджень у ВНЗ було недостатнім. Тільки у Законі України «Про державний бюджет України на 2003 рік» Міністерству освіти і науки України вперше було виділено хоч і незначні кошти для підтримки фундаментальних досліджень у ВНЗ.

Показники, які свідчать про ситуацію, яка відбувалася у системі вищої освіти України. Одночасно відбувалося два протилежні процеси: концентрація у ВНЗ підготовки аспірантів (випуск кандидатів наук) і скорочення ВНЗ, які проводили наукові дослідження.

Якщо в 1995 р. 22 % ВНЗ, які мають аспірантури, не проводили наукових досліджень, то до 2002 року таких ВНЗ стало 35 %, а до 2009 року 55 %. При зростаючому навантаженні на підготовку кадрів для науки ВНЗ, здавалося б повинні були посилювати дослідницьку діяльність, але все відбувалось навпаки. Рівень фінансування науки у ВНЗ не дозволяє значно зміцнити науковий компонент: частка сектору вищої освіти (що дещо ширше, чим ВНЗ) у загальних витратах на науку в країні протягом десяти років коливалась незначно, складаючи трохи більше 5 % (табл. 1) [11].

Професорсько-викладацький склад у ВНЗ формально відокремлений від науково-дослідницького персоналу, і згідно з даними Міністерства освіти і науки України, тільки 20 % професорсько-викладацького складу займаються науково-дослідною роботою.

Фінансування здійснюється як і раніше на основі відомчого принципу, і у випадку кооперації університетів і наукових організацій виключення не робиться. Розрізненість сфер «наука» і «освіта» призвела до того, що виник навіть деякий культурний феномен, який проявляється у протиставленні вчених, які займаються тільки дослідженнями, і викладачів ВНЗ, які поєднують читання лекцій із науковою роботою. Першим нерідко властиво розглядати рівень наукових досліджень в університетах як недостатньо високий — що частково вірно, тому що об'єкти державного фінансування, які виділяються різним секторам науки, розрізняються в рази, а за відсутності матеріальних умов важко отримати високий науковий результат. У свою чергу, ті, хто працює в університетах вважають, що вони загалом сильніші, по скільки

можуть займатися наукою при великому навчальному навантаженні, що при цьому працівники науково-дослідних інститутів, будучи поставлені в аналогічні умови, ще невідомо яких результатів змогли б досягти. Не можна не визнати, що це частково правильно.

Потрібно також відзначити, що антагонізм дослідників і викладачів існує далеко не скрізь. Більш того, такі структури, як навчально-наукові, науково-освітні і подібні центри, сприяють подоланню таких соціально-психологічних протиріч.

Якщо звернутися зараз до деяких якісних результатам державних ініціатив у галузі інтеграції науки і освіти, при цьому можливо побачити, що ключовими напрямками діяльності стала реалізація базових кафедр (які сильно постраждали на початку 90-х років після падіння рівня фінансування науки). Вони перш за все виконують функцію підготовки кадрів для певного кола наукових організацій, що не обов'язково означає підвищення рівня науки в університетах. У цілому взаємодія наукових установ і університетів розвивалась переважно на основі сумісництва, коли співробітник наукової установи, водночас ставив викладачем університету. Найбільш ефективна взаємодія наукових установ і університетів відбувається тоді, коли сумісником являється вчений, який в обох організаціях займає високу адміністративну посаду, являючись, наприклад, заступником директора і завідувачем кафедри. Таким чином, успіх кооперації в значній мірі залежить від «людського фактору». З точки зору нормативно-правового забезпечення кооперація ніяким чином не стимулюється: потрібно розробити і затвердити спільні постановки, які мають бути підписані Міністром освіти і науки України і Президентом НАНУ; підготовка такої постанови складна справа.

Фактичні підсумки програм показали, що співпраця може розвиватися до певної межі, не переходячи у якісно нові форми. «Глибокої інтеграції», коли організації можуть об'єднатися в горизонтальні або вертикальні комплекси, не відбувається. Частково це було пов'язано і з досить незначним фінансуванням програм.

Практично одночасно із розгортанням Державної цінкової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008–2012 роки були ініційовані перші кроки до розробки концепції «дослідницького університету», поки що в досить вузькому колі експертів. Не виключено, що поштовхом до цього став досвід зарубіжних країн, де поняття «дослідницький університет» широко розповсюджено і фактично ідентично поняттю «елітний університет». Там концепція «елітного університету» базується на уяві про тісну інтеграцію освіти і нау-

кових досліджень, включаючи використання результатів досліджень на практиці при навчанні студентів.

У США використовуються і формальні критерії віднесення університетів до дослідницьких. Так, на практиці статистичного обліку діє так звана «класифікація Карнегі», згідно з якою всі університети і коледжі діляться на шість категорій, вища із них відноситься до дослідницьких університетів. Вони характеризуються широким спектром навчальних дисциплін, мають у своїй структурі аспірантури, присуджують не менше 50 докторських ступенів (Ph. D.) за рік і отримують фінансування на виконання наукових досліджень не нижче визначеного рівня (а саме, не менше 15,5 млн. дол. на рік) [1]. Тобто використовується невеликий набір параметрів, ключовими серед яких являються: кількість підготовлених спеціалістів із докторським ступенем і сумарні об'єкти фінансування досліджень і розробок. При цьому віднесення університетів до дослідницьких відбувається за фактом, а не задається директивно і не супроводиться будь-якими пільгами. В цілому існує ряд ознак, за якими можна зрозуміти, чи являється університет елітним (дослідницьким) чи ні:

- широкий набір спеціальностей і спеціалізацій, включаючи природничі, соціальні, гуманітарні науки;
- сильна орієнтація на наукові дослідження і розробки, перш за все — фундаментальні;
- орієнтація на сучасні напрямки науки, а також інноваційну діяльність;
- наявність системи підготовки спеціалістів із докторським ступенем; нерідко й перевищення кількості магістрів і докторантів над кількістю студентів, які орієнтовані на отримання загальної вищої освіти;
- високий професійний рівень викладачів, які прийняті на роботу на основі конкурсів, у тому числі і міжнародних;
- розвинута практика запрошення провідних спеціалістів із різноманітних країн світу на тимчасову роботу;
- сприйняття світового досвіду і гнучкості відносно нових напрямків наукових досліджень і методології викладання;
- конкурсність і селективний підхід при наборі студентів;
- наявність навколо університету особливого інтелектуального середовища, а також специфічного науково-технічного і економічного простору, який заповнюється об'єктами інноваційної інфраструктури;
- розвинута корпоративна етика, яка базується на демократичних цінностях і демократичних свободах [3].

Стало зрозумілим, що у нашій країні базові кадри і інші кооперативні альянси університетів і наукових організацій не можуть у повному ступені вирішити завдання зміцнення науки в університетах, в пошуку нових підходів, стали аналізуватися західні моделі.

Проте практичного розвитку ця концепція так і не отримала, в тому числі і в силу того, що відомствам, які відповідають за науково-технічний розвиток, не вдалося прийти до консенсу в даному питанні. У підсумку тривале обговорення концепції дослідницьких університетів призвело до виродження початкового задуму і трансформації його в ідею виділення «провідних університетів» країни.

У Росії було розроблено концепцію «провідного університету», хоч відбувалося це тривалий час. Вона набула

закінченого вигляду лише на момент проведення адміністративної реформи, коли Міністерство освіти перестало існувати, а було створено Міністерство освіти і науки.

У розробленій схемі провідні університети володіють набором характеристик, які дуже подібні до тих, які характеризують дослідницький університет у загальноприйнятому розумінні. Згідно із останніми розробками, статус «провідного» має бути присвоєний 15–20 університетам федерального значення. Крім, того, 80–85 університетів будуть віднесені до категорії «провідного університету за напрямком», до цієї категорії будуть відноситися ті університети, де успішно розвиваються ті чи інші галузі досліджень [1].

Провідні університети покликані активно займатися дослідницькою та інноваційною діяльністю. В них має працювати висококваліфікований персонал: вчені і викладачі; має здійснюватися підготовка кадрів вищої кваліфікації у масштабах, які вищі за середньостатистичні; необхідно мати розвинуті зв'язки з іншими організаціями як всередині країни, так і за кордоном, вони повинні бути центрами культурного і соціального розвитку на своїй території. В цілому виділено 50 критеріїв, за якими пропонується вести відбір провідних університетів.

Згідно розробленого пакету документів, статус «провідного» повинні присвоювати на конкурсній основі на п'ять років і супроводжуватися додатковим фінансуванням із державного бюджету; надається таким університетам і право самостійно розробляти програми навчання. За своєю сутністю, запровадження статусу «провідного університету» — це ще один спосіб підтримки сильних університетів в умовах, коли коштів для всіх не вистачає.

У Росії прослідковується аналогія між статусом «провідного університету» і статусом «державного наукового центру» (ДНЦ), який було запроваджено в 1993 році. Розроблена для колишніх галузевих організацій, ця ідея була спрямована на збереження — шляхом надання особливого статусу ДНЦ і додаткового фінансування — найбільш розвинутим галузевим інститутам, які були профільними в своїх галузях. Статус ДНЦ присвоюється не на завжди, а на два роки, з необхідністю періодичного проходження атестації. Достатньо швидко визначилась незмінна кількість — 58 і вони успішно проходять атестацію за атестацією, отримуючи кошти у пропорціях, практично незмінних із моменту початкового розподілу ресурсів. Практика показала, що перерозподіляти ресурси всередині групи організацій дуже складно, і такі спроби як правило ведуть до конфліктів. Деякі зміни пропорцій фінансування можливі у випадках додаткового виділення коштів, що відбувається не часто. Тому, один раз отримавши статус, організації роблять все, щоб зберегти його, і включення нових учасників до кола обраних малоімовірно.

Те ж може відбутися із провідними університетами. Прогнозуючи цю ситуацію, проти концепції «провідного університету» у Росії виступило немало представників ректорського корпусу, особливо тих, хто ризикує бути на межі між «провідними» і всіма рештою. Безумовно, в першу чергу побоювання пов'язані з тим, що із-за введення даного статусу фінансово постраждають багато університетів, особливо порівняно молодих, а також регіональних. Швидше за все, вони втратять частину абітурієнтів, тому, що будуть вважатися «відсталими». Це також може призвести до соціальних і міжуніверситетських

ких конфліктів. Крім того, ряд запропонованих показників оцінки різко знижує шанси університетів, які знаходяться в раніше закритих містах (наприклад, це відноситься до такого критерію, як частка іноземних студентів).

Фінансові ресурси для додаткової підтримки провідних планувалось брати не за рахунок інтересів решти університетів, а за рахунок додаткового фінансування сфери освіти, яке повинно з'явитися внаслідок профіциту бюджету [12]. Співставляючи цей намір із реальною бюджетною політикою, яка нині проводиться, можна зробити висновок, що найбільш ймовірним буде все-таки перерозподіл фінансування, яке існує. Між тим багато регіональних університетів — це не просто освітні установи, а центри соціально-культурного впливу, і тому потенційно можливий перерозподіл коштів може призвести до погіршення соціальної ситуації у відповідному місті (регіоні).

Дослідницькі університети

У вересні 2007 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008–2012 роки» [2]. Дана програма передбачає створення в Україні п'яти дослідницьких університетів та обсяги їх фінансування. До питання про створення дослідницьких університетів два роки не поверталися. У липні 2009 року та січні 2010 року Кабінет Міністрів України своїми постановами створив сім дослідницьких та шість дослідницьких (автономних) університетів, визначивши, що їх функціонування розпочнеться в 2011–2012 рр. Міністр освіти і науки України Вакарчук І. О. заявив на сторінках газети «Освіта України», що право називатися дослідницькими університетом ВНЗ виборюватимуть і отримавши цей статус університет має його або зберегти, або втратити. Дана думка міністра може бути дискусійною. Адже створення дослідницького університету базується на діючих наукових школах, відповідній матеріально-технічній базі, фундаментальних і прикладних дослідженнях, які носять інноваційний характер та наявності науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації. Чи можуть бути ці складові перехідними?

Юридично поняття «дослідницький університет» в Україні не існує, тому створення інтеграційних структур у формі дослідницьких університетів вимагає розробки нових законодавчих документів. Поки, що питання створення «дослідницьких університетів» носить суто формальний характер.

Наприклад, у Росії створена концепція дослідницьких університетів. Вона визначає в першу чергу створення нових інтеграційних структур на основі взаємодії університетів, академічних інститутів, а також ДНЦ. Передбачається, що така інтеграція повинна бути добровільною, і нові структури можуть формуватися як на базі університетів, так і ДНД і академічних НДІ [13].

У Росії також визначено, що реалізація ідеї дослідницького університету починається із пілотного проекту на базі Новосибірського державного університету [16]. Він стане центром об'єднання ряду провідних установ науки і освіти. Не виключено, що нова концепція візьме до уваги появу такого феномену, як створення «академічних» університетів (тобто ВНЗ) у структурі РАН. В Україні, на жаль, модель дослідницького університету не є визначеною.

Курс на створення «дослідницьких університетів» може стимулювати ріст кількості академічних ВНЗ. Це,

обумовлено, повинно сприяти вирішенню кадрових проблем академічного сектору науки, проте такий підхід має і певний негатив. По-перше, висока можливість складання вузькоспеціалізованих програм навчання, виходячи з того, що раніше відомо, на роботу в яких інститутах орієнтують студентів. По-друге, це розвиток відомчого підходу в освітній практиці із всіма відповідними витратами.

В цілому, виникають такі питання: чому знову виникла концепція дослідницьких університетів і чому саме у такій формі? Чи являється це спробою змінити організаційну структуру науки, мережу наукових організацій, її секторальний розподіл, який має змінюватися із радянських часів? На жаль, відповісти на ці питання складно, тому що нова концепція дослідницького університету ніде детально не представлена.

В Україні така концепція взагалі відсутня.

Характерно, що на початку 90-х рр. подібні концепції виносились на широке обговорення наукового співтовариства і могли фактично проходити суспільну експертизу. Нажаль, поки, що в Україні Концепція дослідницьких університетів дискутується у вузьких експертних колах або в так званій «цільовій аудиторії», тоді як публічне обговорення запропонованих новацій могло б знизити ризик запровадження неефективних механізмів.

На сьогоднішній день, наприклад, зовсім незрозуміло, яка передбачається «глибина інтеграції» у рамках дослідницьких університетів. Представники як академічних організацій, так і ВНЗ в останній час активно висловлюються на користь розвитку зв'язків і різноманітних спільних проектів, але як ті, так і інші являються прибічниками переважно горизонтальної інтеграції, коли відбувається взаємодія організації без злиття і поглинання.

При цьому, як показують вибіркові опитування, інтеграція різноманітних секторів науки розглядається поза контекстом дослідницького університету. Члени наукового співтовариства модель дослідницького університету бачать такою, якою вона існує на заході. Так, представники адміністрації ВНЗ вважають, що дослідницький університет повинно відрізнити: значна орієнтація на підготовку аспірантів і докторантів, розширений набір дисциплін, що вивчаються, нерозривний зв'язок науки і освіти, наявність сучасного наукового обладнання, розвинуті зв'язки із промисловістю і включення в процеси комерціалізації технологій, співробітництво із різними організаціями, розвинута інфраструктура (кампус) довкола університету, а також наявність налагодженої інфраструктури для роботи із випускниками і донорами.

Одночасно із введенням у обіг двох концепцій — дослідницького і провідного університету — в Росії Міністерство освіти і науки прагне відмовитися від процедури акредитації наукових організацій (щоб ВНЗ могли, в кінцевому результаті, отримати право на одному рівні із науковими установами приймати участь у будь-яких конкурсах і тендерах, якого до цього часу вони формально позбавлені). Відмова від державної акредитації означає скасування поняття «наукова організація» і, відповідно, наближення галузевого законодавства із науки до понять, які закріплені у Цивільному Кодексі України. В той же час прямо або опосередковано, але введення нового статусу — «дослідницького» або, провідного або університету, або обох — по суті буде являти собою нову форму акредитації.

Що ж краще — утворювати дослідницькі університети чи визначати провідний ВНЗ? Чи можуть вони співіснувати? Що корисніше для української науки?

Теоретично розмірковуючи, дослідницькі університети можуть виникати із самих різних структур — і із ВНЗ, і із академічних інститутів, із різноманітних інтеграційних утворень типу навчально-наукових і науково-освітніх центрів. Кожен із шляхів має плюси і мінуси, у деяких їх дещо більше, чим у інших, політичні і юридичні обмеження. Але різноманітність, диверсифікація форм — це завжди добре. Крім того, концепція дослідницького університету, в основі якої лежить умова кооперації ВНЗ із іншими науковими організаціями, повністю реальна, якщо розглядати її як «м'який» спосіб проведення організаційних змін у сфері науки.

У якості однієї із можливих моделей розвитку дослідницьких університетів можна розглядати, наприклад, у Росії створені в ряді російських ВНЗ при підтримці корпорації Карнегі і фонду Мак-Артурів науково-освітніх центрів: 16 таких центрів діють в галузі природничих наук і 9 — в галузі соціально-гуманітарних досліджень [3].

Програма підтримки науково-освітніх центрів природно-наукових досліджень — «Фундаментальні дослідження і вища освіта» (BRNE) — реалізується американським фондом цивільних досліджень і розвитку (CRDF), а підтримка центрів суспільних наук здійснюється через програму «Міжрегіональні дослідження в суспільних науках» (МДСН), яка адмініструється ІНО-центром в партнерстві з Інститутом ім. Кенна. Не дивлячись на те, що ситуація у природничих і суспільних науках у Росії різна і вони мають свою специфіку, у програмах немало спільних рис. На початкових етапах розвитку «центрів» підтримка надавалась за «базовим» принципом — тобто всі «центри» отримували рівні обсяги фінансування. З часом стали виникати окремі ініціативи (гранти молодим вченим, гранти на придбання невеликого обладнання), у яких «центри» стали приймати участь на конкурсній основі, тобто почався поступовий перехід до «програмного» фінансування. Це передбачає диференційований підхід до «центрів», що справедливо, поскільки вони виявилися неоднаковими. Розвиток такого підходу дав би можливість концентрувати ресурси у тих галузях, які важливі з точки зору загальної трансформації науково-освітньої сфери у Росії, і таким чином програми змогли б вносити більш значний внесок у процес реформ.

Далі, в обох програмах ключовим компонентом являється стимулювання зв'язків між наукою і освітою, що початково являлось однією із основних програмних цілей BRNE, і це вже підтримується в МДСН, хоч у спільних науках першопочатково велика увага була приділена науковій компоненті. Обидві програми підтримують молодих, а у BRNE навіть встановлена норма витрат та ці цілі — не менше 10 % від загального об'єму фінансування кожного «центру». Програми заохочують мобільність, міждисциплінарний підхід до досліджень, фінансують оновлення матеріальної і інформаційної бази досліджень «центри» також розвивають зв'язки із іншими організаціями, як із російськими, так і закордонними, приймають участь у спільних науково-освітніх проектах, запрошують відомих учених для читання лекцій — одним словом, «центри» у їх сьгоднішньому

вигляді володіють багатьма рисами, які притаманні дослідницьким університетам.

Тому досвід, нагромаджений «центрами», може бути застосований в університетах де вони були створені. Відомо, що оптимальний термін реалізації будь-якої ініціативи у її незмінному вигляді складає близько 7 років, а далі вона повинна або трансформуватися, або повинна згоратися. Головні спонсори BRNE і МДСН висловили намір продовжувати підтримку програм у наступні 4–5 років. Тому як для BRNE, так і для МДСН перспективним напрямком розвитку як раз могла б стати участь у процесі створення дослідницьких університетів. Таке амбіційне розширення програм може бути досить ефективним — і знаходиться у руслі добре зарекомендувавши себе у російських умовах стратегії концентрації ресурсів. За таким принципом, наприклад, відбувається нормування ініціатив Інституту «Відкрите суспільство» на базі створених 33 центрів Інтернет у російських університетах [16].

Поскілки науково-освітні «центри» і МДСН мають тісні зв'язки із іншими науковими організаціями і ВНЗ, вони повністю можуть розвиватися в руслі урядової концепції інтеграції — через поглиблення співробітництва із партнерами. Уявляється, що при розвитку коопераційних структур важливими елементами повинні стати об'єднані наукові програми, об'єднана Наукова рада, паритетне фінансування, спільна участь у міжнародних проектах. Всі умови для цього є.

В той же час не потрібно забувати, що поява двох концепцій — «провідного» і «дослідницького» університетів — це у значній мірі реакція на бюджетні обмеження і кадрові проблеми в науці. Тому до тих пір, поки бюджети ВНЗ складаються в основному із коштів держбюджету, реальна конкуренція між ними не можлива. А саме в ході конкуренції виявляється репутація університетів, яка лежить в основі дослідницьких університетів. Вона базується в тому числі і на здатності залучати кошти — як державні, так і не бюджетні — і розвивати свою діяльність. Тому у підсумку в суспільстві виникає такий феномен, як дослідницький університет, про який «просто знають», що він — сильніший, але який немає затвердженого державного статусу. Можливо, що кращим підходом буде не присудженням статусів, а збільшення бюджетних фондів — таких, як РФНФ і РГНФ, створення умов для роботи і розвитку приватних фондів, а також механізмів взаємодії науки і промисловості, з тим, щоб формувалось середовище для природного виникнення дослідницьких університетів.

Ми більш детально зупинились на російській ідеї провідних і дослідницьких університетів Росії, провели співставлення із реформаціями, які відбуваються в Україні.

В Україні система національної вищої освіти має значний науково-педагогічний потенціал. Вітчизняні наукові школи широко відомі у світі. Більшість університетів співпрацює з науковими установами Національної та галузевих академій наук, активізується роботи з утворення науково-навчальних центрів, спільних факультетів, кафедр та дослідницьких лабораторій. Проте рівень наукових досліджень та їх взаємодія з навчальним процесом у більшості вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації, зокрема в університетах, не дає змоги забезпечити належну підготовку висококваліфікованих фахівців та виконання конкурентоспроможних наукових розробок. Передбачаєть-

ся, що в процесі реалізації Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах на 2008–2012 роки» дасть можливість активізувати наукову роботу в університетах шляхом поліпшення якості підготовки фахівців на засадах науки та освіти, розширити форми співпраці університетів з науковими установами Національної та галузевих академій науки, науковими установами інших міністерств; сприяти входженню України до Європейського науково-дослідницького простору та утворення п'яти університетів дослідницького типу. У програмі було визначено обсяги фінансування на 2008; 2009 роки, але у Законах України «Про державний бюджет 2008 та 2009 роки» ці кошти не виділялися, відсутня відповідна нормативно-правова база, тобто не створені умови для реалізації Програми [7; 8].

Література

1. Водичев Е. «Исследовательские» университеты США и российская университетская система: опыт сравнительного анализа / Е. Водичев // Зарубежный опыт в развитии гражданского общества в России: Междунар. науч.-практ. конф.: материалы конф. — Министерство образования Российской Федерации, Омский государственный педагогический университет, 2001.
2. Державна цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах» на 2008–2012 роки. — К., 2007.

3. Дежина И. Состояние сферы исследований и разработок / И. Дежина // Российская экономика в 2003 году. Тенденции и перспективы. — Выпуск 25. — М., 2004. — С. 276.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»).
5. Закон України «Про вищу освіту». — К., 2002.
6. Закон України «Про державний бюджет України на 2003 рік». — К., 2003.
7. Закон України «Про державний бюджет України на 2008 рік». — К., 2008.
8. Закон України «Про державний бюджет України на 2009 рік». — К., 2009.
9. Закон України «Про освіту». — К., 1996.
10. Концепція удосконалення управління науково-технічним прогресом в умовах економічної реформи (1990). — К., 1990.
11. Наукова і інноваційна діяльність в Україні. — К., 2004.
12. Поиск. — 2004. — № 7, 20 февраля. — С. 9.
13. Поиск. — 2004. — № 14, 9 апреля. — С. 4.
14. Фурсенко А. Государство должно создать систему финансирования научных проектов / А. Фурсенко // Новые технологии. — 2004. — № 17. — 28 апреля.
15. Положення «Про державний вищий навчальний заклад» // www.rada.gov.ua.
16. Положення «Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» // www.rada.gov.ua.